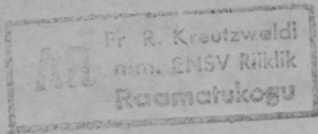

- *Plum's aug* -

791.2-8"-1940"

Ar 93, ..
Uus

46055

sat laulu ja muusikat ega lõunemaalestole omesid värvi-
küllaseid riideid. Kaus ei suutnud siiski linna kodani-
kud sõbrast kloostri režiimi välja kannatada. Kui paavst
märkas rahva usalduse ja poolehoidu jahenemist, kutsus ta
Savonarola Rooma kohtu ette oma sõnadest ja tegudest
sru andma. Siin tunnistati ta ketseriks (Piibel antagu
rahva kätte, usuvalis eitab mõista pühakirja, inimene saab
õndsaks jumala armust jne.) ja põletati tuleriidel.
Silt kujutab Savonarolat jutlustamas toreduse vasa-
tu renessansi stiilis ehitatud kirikus, kusjuures tema
jalge ette on toodud suur hulk kuld- ja hõbeasju; mõte-
tesse süvenenud kuulajad harutavad dominikaanlase väiteid.

3. M. Luther (O. Jeger, Beeob. ist., t. III, ctr. 31).

Kuigi eelreformatorid (Huds'il, Savonarola'l j.t.)
ei õnnestanud katoliku kirikut reformeerida, vaid pidid
lepitada ja hinge sõnadest sra teenida, nagu eelne-
kroonime oma tšekspidamis mürtrisurraga, mis neile määres
spetsiaal katoliku kirik. Kui katoliku kirik
veel tol ajal kõikvõimes paavst, siiski reformi idee ei
reugenud ja leidis õnelikku teostamise eekslase Martin
Luther'i kaudu.

Luther sündis 10.XI.1483 Eislebenis mmetõelise
pojana, õppis mitmes alg- ja keskkoolis olenevalt vanemate

elukoha muutmisest ja raskustest hoolimata lõpetas Erdurdi
Ülikooli. Vastu vanemate tahtmist asus Luther sugustinuse
ordu kloostrisse, et leida rehu oma rahutule, otsivale
hingele.

Pildil näemegi Lutherit tüübilises sugustinuse ordu
mungarüüis, nagu selle järgvustanud kaasaegne kuulus maali-
kunstnik ja graveerija Kranach 1521a.

Juba lapsest saadik oli piinunud tundeliku iseloo-
muga Lutherit küsimus, kuid võrd vanematelt ja kasvatajatelt
saadud karistus (ihunuhtlus) on ära teenitud ja kuidas
seda võiks vältida. Veel enam murtis pead usklike vane-
mate laps selle üle, kuidas pühased hõms kohtumõistja (Jumala
viha ja karistuse eest, kes nuhtleb vanemate patud laste
ja lastelaste kätte kuni neljanda põlveni. Kloostrielu
valju karmete tõitmisega lootiski noor munk jumala viha
lepitada ja hinge õndsust ära teenida, nagu sellest oli
õpetanud katoliku kirik. Kuid katoliku kiriku õpetus õ-
sakssõnnimisest hõnde-ge tegude läbi ei rehuldanud Lutherit
ja temas küpses juba mungana ap-Pauluse ja õndsuse Augusti-
nuse kiritõõde mõjul idee õndsakssõnnimisest jumala armust
usu läbi.

4. Tetzeli (Pflugk-Hartung-Weltgeschichte, Ullstein, S. 233).

Tetzeli, vaid ka tuhandad teisi mõisad
 M. Lutheri eeskujulik elu ja laialdased teadmised nii
 filosoofias, mida oli õppinud Erfurdi ülikoolis, kui ka usu-
 teaduses, mida nungena uuris kloostriis, kätas küll kade-
 dust ja pilkamist teistes munkades, aga seda suuremat tšhele-
 panu ja lugupidamist kloostriülema. Kui orduasjus oli ter-
 vis aasta kedagi munkedest Rooma, siis valiti selleks Lut-
 her, kui mõti augustinuse ordult õpetatud mehiprofessoreiks
 Sejassavatud Vittenbergi ülikooli, siis saadeti diina teiste
 hulgas ka M. Luther. Valik oli tehtud hõsti, sest Luther
 oma loengutega ülikoolis ja vaimulike kõnedeiga Vittenbergi
 lossikirikus kõitis hulgaliste kuulajate vaimustatud tšhel-
 panu.

Mahulikku õpetlase ja vaimuliku M. Lutheri tššd aga
 hõiris dominikanlane Johan Tetzeli, kes 1517 a. ilmus
 Vittenbergi indulgentse (põõste) müütama. Luther, kes - nagu
 eelpool tšhendatud - oli palju juurelnud kšsimuse kellaal,
 kuidas õndsaks saada, süttis tšhis viha Tetzeli häbematusest,
 kes seletas õlbelt, et kui raha kõliseb laekas, siis hing
 lendab taeva poole" (vt. pildil - karrikatuuril kaks viimast
 ridat), s.o. kes lunestab reha cest indulgentse (põõstu),
 see saab õndsaks.

5. Indulgentside müük (Ieger.Vs.1st.III, str.17).

Mitte Üksil Tetzeli, vaid ka tuhandek teisi müüs indulgentse, mis raha eest pidid andma nii tehtud kui tegemata petud andeks. Indulgentside müük põhjenes katoliku kiriku n. n. suusõnaõpetusel, mille järgi Kristus oma ristisurmaga tegi rohkem head kui inimessoo lunastamiseks oli tarvis. Ühest ristipuul valatud Kristuse veretilgast oleks piisanud inimessoo lunastamiseks, aga et Kristus kogu oma vere valas, siis tekkis teatud ülejääk hästegudest, mis suurenes veel pühakute hästegudest, kes tegid oma elu ajal rohkem head kui nende isiklikus ündsakssamisteks tarvis oleks olnud. Kõik need head teod hoitakse alal heategude laekas (census meritorum), millest paavst kui Kristuse asemik mas peal võib võtta häid tegusid ja anda neile, kel omal ei ole. Kindla taksiga anti igale saajale vastav sedel - indulgent (ladinakeelsest sõnast indulgentia), mis kandis risti kujutist, ja nurkedel ristinseltest lõbitõõdud Kristuse käte ja jalgade kujusid.

Hans Holbeini puulõige kujutab paavsti troonil istujana (tagaplaanil, keskel), tiara peas, valitsusekepp ühes käes, teises - indulgentide kimp, mis antakse piiskoppidele edasimüümiseks nende abiliste munkade kaudu. Esi-

plaanil on kümnes tšies hoos ostu-müügi tehingud: mehed ja naised, venad ja noored, rikkad ja vaesed, - kõik kannavad kokku oma pennid ja margad, et pääseda psktudeest...

6. Leo X. (Ieger, Vs. ist. III, str. 21).

Isehranis ohtrasti müüdi indulgentse Rooma paavsti Leo X (1513 - 1521) poolt, kes vajab raha ümberhitatava püha Peetri kiriku heaks Roomas

Raffaelli maalil (Florentsis, Pitti galeriis) nüüme paavsti Leo X koos kahe kardinaliga (Julius Medici ja Lodovico-Rossi).

See oli paavst, kelle suhu pannakse sõnad; Kui palju kasu on tõonud meile muinasjutt Kristusest!"

Selle ristust selgaja paavstiga sattuski vastamisi sügevusklik K. Luther. Viimane avaldas om 95 teesi, neelutades need Vittenbergi lossikiriku uksele (1517 a.). Neis müstitatakse indulgentside müük kui kõlvetu vahend õndsaks saamiseks tšiesti hukke ja kutsutakse usuteadlasi vaidlema nende teeside üle. Alul paavst Leo X pidas Lutheri võljeastumist tühiseks munkede omavsheliseks tülike (oli ju Luther augustiinlane, aga Tetzel - dominikaanlane) ja ei pöörand suuremat tšhelepanu Saksa-sa sündmustele. Kui aga sündmused võtsid tšsise ja šhvardava iseloomu, siis ilmus viimaks

Lutheriga vaidlens omal ajal kuulus usuteadlane Ingolstadtii
Ülikooli prof. Dr. Eck. Disputatsioon (vaidlus) peeti Leip-
zigis, kuid ühisele otsusele ei jõutud (1519 a.).

7. Bulla põletamine (Weltgesch., Ullstein, S. 265).

Dr. Eck'i ettekandel tunnistas paavst Leo X. M. Lutheri
ketserriks ja pani ta kirikuvande alla. Sellekohane paavsti
kiri ehk bulla jõudis Vittenbergi 1520a. 18pul. Luther koos
oma sõpradega - Vittenbergi Ülikooli professorite ja Üli-
õpilastega - põletas ära tuleriidal puruksrebitud bulla ehk
ühes teiste paavsti käsukirjadega ja mõnede kirikuraamatu-
tega, nagu seda momenti kujutab ka kõnelev pilt ühest va-
nast kroonikast.

Paavsti bulla põletamine oli avalik lahkulõmmine kato-
liku kirikust.

Lutheri sulest ilmub rida raamatuid (Üleskutse krist-
likule saksa aadlile", "Paavstide Eabeli vangipõlvest",
"Riistiusu vabadusest j.t.), millest ta põhjendab oma usu-
uuenduslikke vaateid: pühakirjast kui ainsest usualusest,
Sõnaseadmisest usu läbi jne.

8- Kar V (Leger., III, ctr. 74/75).

Parajasti sel ajal, kui Saksamaal algas reformatsioon
ehk usuude, oli seal valitseja vahetus troonil: Maximilian I

(pildi Hlem, mureas) või mõisakirjandusega seotud ja
suri 1519 a. ja uueks keisrik valiti Hispaania kuningas
Karl V nime all.

Fildil nime keisrit parajas mehees, Fla. vanuselt.
Enne kui Karl V jõudis Saksaale ja tutvunes seal-
se kättemõõduga, mõõdus hulk aega, mis võimaldaski Lutheri
õpetusel juuri ajada ühe sügavale. Kõik tehtis kohalejõud-
nud keiser Karl V käsikões paavstiga Lutheri "ketserluse"
algsõnades võlja kiskuda, kuid see ei õnnestunud. Vormel
1521a. kokkuutsutud riigipäev võis ainult veel kord kinni-
tada, et Luther on perandamatu ketser, kes kardetav mitte
ükski kirikule, vaid ka riigile, mispärast pandigi Luther
riigivande alla, kui ta ei nõustunud taganema oma vaadetest.

9. Karolina (Esmerin.ist. Broksus. str. 733).

Millised hädad Karl V silmapilk kiriku-
ja riigivande all olid, sellest saame teatud ettekujutuse,
kui vaatame pildile, mis illustreerib Karl V poolt maksmata
pendud seadusi, sja loos tuntud nime all "Carolina" (tüüeline
nimi: Constitutio Criminalis Carolina ehk seksakeeli Pein-
liche Gerichtsordnung Karl's V. 1532).

Siculi on see 16-da sajandi seadusandlik dokument
mida vahepealset endise Rooma- ja germaaniõiguse vahel.
Peamiseks keristusviisiks on surmanuhtlus: kas tuliridal

(pildi ülem. nurges) või neljasaar maalusel pimeduse ja rõskes vanglas, kes poomine võllas (keskel, ülal) või ratsel tükideks kiskumine, paremal juhul mõõgaga pea otsast raiumine (pildi keskel). Pildi alumises nurges on naha piilnamiise riistu: tangid, kruvid, pakud, blokid, vitsad jne.

Kui juba seaduse kaitse all olijati ehvardati piina ja surmaga, mis siis rühkida neist, kes olid riigivande all ehk linnupriid, s.o. vüljaspool seaduste kaitset. Neid võis igasüks vangistada või surmata karistust kartmata.

10. Friedrich Tark (Jeger, III, str.33).

Et pühsta surma hädachust riigivande alle pandud M.Luther'it, otsustasid tema sõbrad viia Luther kuhugile varjulisse kohta redusse. Selleks valiti Saksi kuurvürsti-Lutheri kirjadest on seadetud ka keati- ja liivivangla, kus le Friedrich Targale kuuluv Vartburgi loss. Seal M.Luther elas rühtel Georgi nime all ja veetis sega pühakirja tõlkmisega saksa keelde. Olgugi, et oli pühakirja saksa keelseid tõlkeid ka enne Luther'it, aga need olid mitmeti väge puudulikud, mispärast Luther otsustaski esuda asja perendmisele uue tõlke kaudu. Lutheri Uua testamendi tõlge ladusas rahvalikus keeles osutuski palju paremaks. Lutheristiili hekati teiste kirjameeste poolt järele aimama ja sakslased peavad Lutherit isegi saksa keele kirja keele loojaks.

his nimega aastanega elas M.Luther Vartburgis Friedrich Targa
kaitse all. Viimast kujutab saksa kuulsam kunstnik 16. saj.
Abrecht Dürer (1471 - 1528) tõesise, targa ja energilise
ilmega nōos, isikuna, kes - nagu kõlab ladinakeelne allki-
ri - "kõige suurema agarusega toetas jumalaseõna levitamist,
mispärast tema väärrib igavest au järeltu evatelt põlve-
delt".

1541

M.Luther.

11. M.Lutheri kōekiri (Jeger, III, str.60/61).

12. Kateriina von Bora (algne nime, Ullstein, S.320).

Peale tšieliku piibeli piibli tšilke (koos sõpradega),
Kateriina v.Bora, kollele adresseeritud Ullsteedud
mis kestis 1521.a. kuni 1534a., on M.Luther'ilt jōõnud
kiri, oli endine naine, kes veeolapsena 10-aastaselt tul-
järele suur hulk jutlusi, pühakirja seletusi, suur ja väike
nud kloostrisse (talitertsi ordu pariatrooni-kloostrisse)
katekismus j.t. tšid, mis on kōik trükis avaldatud. Mōned
ja 15 - aastase oli pühitsetud naiseks.

Lutheri kirjadest on saadetud ka Eesti- ja Liivimaale, kus
nii saksa- kui ka algse usundiga ja M.Luther hõitis kōrva-
nad arhiivides ja muuseumides (Tallinnas) alal hoitakse.

13. M.Lutheri kirjadest on saadetud ka Eesti- ja Liivimaale, kus
nii saksa- kui ka algse usundiga ja M.Luther hõitis kōrva-
nad arhiivides ja muuseumides (Tallinnas) alal hoitakse.

Nõitena M.Luther'i kōrkirjast toome siin kohal õhe
ja kloostritest ka paljud teised nungad ja nured, viimaste
tema kirjadest oma naisele Kateriina von Bora'le, mis mis
hulgas ka Kateriina v.Bora.

sakse keeles kõlab jōrgmiselt:

Luther's kiellus viimasega 13.VI.1525, nii siis 48 elu-

G & P (Gratiam et Pacem = Gnade und Friede).

14. M.Lutheri kirjadest on saadetud ka Eesti- ja Liivimaale, kus
nii saksa- kui ka algse usundiga ja M.Luther hõitis kōrva-
nad arhiivides ja muuseumides (Tallinnas) alal hoitakse.

du nicht erschrecken solt, ob ein Geschrey vom Türken zu
de'r kommen würde. Und mich wundert, das du so gar nichts

her schreibest oder entbeutest, so du wol weisst das wir

hie nicht on surge sind für euch. Wiel Meintz, Heintz und
Viel vom Adel yun Meissen uns seer feind sind. Verkauffe
und bestelle was du kanst, und kome heym. Den als michs
ansihet, so wills Dreck regnen, Und unsere sünde wil Gott
heymsuchen, durch seines zorns ruten. Hie mit Gott befolhen-
Amen. Sonty nach Lamperti. gesch. Ullsteins, S. 296/297).

1541 ja tege sõbrades ning
M. Luther.

12. Katariina von Bora (Weltgesch. Ullstein, S. 320).

Katariina v. Bora, kellele adresseeritud Ullsteodud
kiri, oli endine nunn, kes vaelelapsena 10-aastaselt tul-
nud kloostriisse (Tsistertsii ordu Mariatrooni-kloostriisse)
ja 15 - aastaselt oli pühitseatud nunneks.

Kui Saksa maal algas usuuude ja M. Luther heitis kõrva-
le mungakuue, siis lahkusid Lutheri eeskujul mungaseisusest
ja kloostritest ka paljud teised mungad ja nunnad, viimaste
hulgas ka Katariina v. Bora.

Luther abiellus viimasege 13.VI.1525, nii siis 42 elu-
aastal. Abielus, mis kestis 21 aastat, sündis M. Luther'il ja
tegi kolm last (Hans, Martin, Paul, Greete j.t.).
Oma abiellumisega Luther andis eeskujuga ka teistele
vaimulikele, kuna muide katoliku kirikus valitses vaimulike
Thomase Münzer, j.t.): tungiti katoliki kirikutesse, hävitati

seas vali abielukeeld (tsÜlibaast).

Kunstnik Lucas Cransch (1472 - 1553) kujutab oma maalil Katarina v. Bora't (+ 1552) saksa rahvuslikus riietuses (16. saj.) ja annab näojoontes edasi vagaduse, alandlikkuse, truuduse ja puhtuse tunded.

13. Melanchton (Weltgesch. Ullsteins, S. 296/297).

Kõneledes M. Luther'ist ja tema sõpradest ning nende tegevusest ei saa jätta mainimata üht tema lähimatest kaastöelastest, kel tähtsad teened reformatsiooni arendamises Saksemaal. Oli ju Philipp Melanchton (1497 - 1560) see, kes aitas Lutheril lõpule viia pühskirja tõlkimise; oli ju Ph. Melanchton see, kes koostas ja esitas riigipäevale Augsburgi usutunnistuse jne. jne.

Kunstnik Albrecht Dürer avameelselt tunnistas (vt. pildi all ladinakeelne tekst!), et tema (s.o. Düreri) vilunud kõisi võis joonistada elavalt kõll Philippi (s.o. Melanchtoni) palet, aga mitte tema mõistust...

14. Helvastatud saksa talupojad (Vsem. äst. Brokg. str. 626)

15. Veel sel ajal, kui M. Luther vaikselt elas redus Wartburgis, algas Vittenergis katoliku kiriku "puhastamine", nii, nagu sellest aru said Lutheri sõbrad (dr. Karstadt, Thomas Münzer, j. t.): tungiti katoliki kirikutesse, hävitati

pühakute pildid ja kujud, lõhuti altarid, pekseti preestrid kirikutest välja, lihtsustati missa't, jagati püha õhtusöömasse kahel nädal jne.

Linnadest alanud liikumine leidis peagi vastukaasa maal, eriti talupojaskonnas. Viimased kuulsid rahvakeelsest ja isale kättesaadavast piiblist, et Kristus on kõiki ühtviisi lunastanud oma ristisurmaga ja et tema ees on kõik ühevõrreliised, olgu ta juut, kreeklane, sküütlane, isand või ori. Sellepärast nõutaksegi seda kristlikku vabadust ja üheõigust. Orjeikke õlgadelt maharaputanud talupojad oma juhi Thomas MÜNzeri õhutusel otsustasid kõik ümbrohu, s.o. mõisnikud ja katoliku vaimulikud, ühes juurtega välja kiskuda. Algas verine mäss (1524 - 1525). Oma nõuded talupojad formuleerisid 12 §§-is, mille ka nelikt kujutabki mässavaid talupoegi nende juhuslikus ja viletsas relvestuses.

Tähtsamad nõuded olid: pärisorjus kadugu, teoorjust kergendatagu, vesi ja mets olgu vldiselt tarvitada, kogudus valigu ise enesele kirikuõpetaja jne.

15. Thomas MÜNzer (Weltgesch. Ullst. 8.311).

Esialgul M. Luther toetas talupoegade liikumist ja tutvunedes 12-§§-ga soovitas vüratidel kokkulepet nendega, kuid hiljem, nühes talupoegade metskuid vägivalda tegusid ja neid

hukka mõistes, Luther uhines vürstidega ja õhutas viimaseid tapma, põletama ja hävitama talupoegi kui hulli koeri".

Siisjärele talupoegade juhiks ja organiseerijaks endine Lutheri sõber, nüüd aga temast taganenud Thomas Münzer. Viimane seletas, et Luther on valeprohvet, kes pühakirja õieti ei mõista ja selle järele ei käi. Pühakirja tulevat mõista sõnasõnalt ja sellest ka kinni pidada, mispärast Thomas Münzer ja tema poolehpidjad eitasid vandeandmist, sõda ja sõjaväeteenistust, eraomandust, isegi perekonda endisel kujul. Ka ei ristitud nemed lapsi, vaid teiskasvanuid (nagu Kristus ristiti Johannesest Jordani jões 30a. vanuselt). Teistest uskudest ületulijaid Thomas Münzer ühes oma poolehoidjatega laskis ümber ristida, mispärast neid kutsuti anabaptistidest, s.o. Umberristijateks.

Pildil näeme Thomas Münzeri elukõigu lõppu (vangla uks ja aken): Ühel ajal talupoegade mässu sünnutamiseks vangistati ka mässajuht ja temal raiuti pea otsast (pildi tegeplaanil).

16. H Zwingli (Jeger, III, str.63).

Ühel ajal Lutheri reformatsiooniga Saksamaal arenes samal ajal usuline liikumine ka Sveitsis, juhitud Zürich preestri Ulrich Zwingli (1484-1531) poolt. Viimane pooldas

takitas ainult erusaamine püha Öhtusöömaaja sakramendist. Zwingli aga (pildil Lutheri kõrval, püsti) soovitas tülisõnades Luther eitasküll transsubstantiatsiooni, aga siiski õpetas, et püha Öhtusöömaaja sakramendis usklik saab tõsiselt Kristuse ihu ja verd, mil teel ühineb Kristusega materiaalselt. Zwingli selle vastu aga õpetas, et leib ja viin püha Öhtusöömaaja sakramendis tuletsvad meelde seda leiba ja viina, mis Kristus enne kannatusi jagas oma jüngitele; neid vastu võttes usklik tulotab meelde Kristuse elu, õpetust ja ristisurma, mil teel omas mõttes ehk vaimus ühineb Kristusega (igatahes mitte materjalselt).

Khesolev Zwingli näopilt on tehtud Zwingli Zürichi linna raamatukogus säilhoitava originaali järgi.

17. Marburgi disputatsioon (vsem.ist. Brokg. str. 672/673).

Kuna Saksamaa ja Sveitsi reformatorite õpetuse vahel nii väike vahe oli, siis tehtsid ühe kui teise sõbrad ühise asja (usuude) huvides lepitada oma vaimseid juhte. Korraldati (1529a.) Martburgis (Saksamaal) disputatsioon (vaidlus), millest mõlemad reformatorid võtsid osa. Kuid vaidlusel ei jõutud kokkuloppeni, sest Luther kangekaelselt pidas kinni oma õpetusest. Ta kirjutas lauale, mille taga seisis, piiblist võetud sõnad: "Võtke süüge, see on minu ihu... Võtke, jooge, see on minu veri", ja näitas sõrmega sõnale "on".

Zvingli aga (pildil Lutheri kõrval, püsti) soovitas tõlgendada mainitud kohts piiblis piltlikult või sümbolsealt: "Võtke, sööge, see on minu ihu sümbol (märk)" jne.

Lahkujale Zvinglile Luther isegi ei annud kätt jumalagajätkuks. Sestajast kumbki reformator tegutses omaette. Kuigi Zvingli peatselt langes laningus katoliiklastega (1531) siiski tema töö ja ideed ei surnud ühes temaga, vaid usuuude Sveitsis viidi lõpule Johann Kalvini poolt.

18. Calvin (Jeger.III, str.153). (Veen.Ist.Brökg.700/701).

Johann (Jean) Calvin (1509 - 1564) oli pärit Prantsusmaalt kuid alles sunnitud lahkuma sealt oma käremeeltsete usuliste ja poliitiliste vaadete pärast, elas mõne aja Baaselis, hiljem aga Genfis (Sveitsis). Tema jätkas Zvingli alustatud kiriku reformi Sveitsis. Mõnes küsimuses erines siiski Calvin teistest reformatoritest. Nii õpetas tema, et jumal on ühed inimestest ette määranud igavesele õndsusele (electi), teised aga - igavesele hukatusele (damnatü). Kes on hukka mõistatud, need püha õhtusöömaaja sakramendil söövad teisist Kristuse e ihu ja joovad teisist Kristuse verd enesele suuremaks hukatuseks, aga krapalitud - suuremaks õnnistuseks.

Kiriku korraldamisel lähtus Calvin demokraatlikust printsiibist, mille järgi üksikkogudust juhivad valitud (kogu- ja ühiklikult - konsistorium, mis

koosneb valitud võimalikest ja ilmelikest.

Kalvinium levis peale Sveitsi (reformaadid) veel Prantsusmaal (hugenoovid), Inglismaal (puritaanid), Sotimaal (presbüterlased), Hollandis, Pfalzis, Brandenburgis, Rheini- maal, Ameerikas j.m.

Tundmatu ka seegläse gravüür kujutab Calvinil sünge vaatega võimalikuna, nagu ta esineski väga karmine oma idee- de teostamisel (mõnede nimetatud "Senfi paavstiks"!).

19. Kirikurüüste Prantsusmaal (Vsem.ist.Brckg.700/701).

Peale Saksemaa ja Sveitsi usuude 16.sajandil leidis aset ka Prantsusmaal. Seal olid veel 13.saj.sellega algust teinud albigenlased ja valduslased, kuid tookordse liikumise summutas veriselt kõrvõimes paavst Innocentius III. Reformi idee aga ei lämbunud verre. Reformatsioonile Prantsusmaal tasendas teed humanism (abt.Rabelais j.t.) ja renessanss.

Esimesi reformatsiooni mõtteid levitas Prantsusmaal Sorbonnei ülikooli prof.Léfevre d'Étaples (sünd-1455a.)

Tema sulestilmus rida usuteaduslikke töid, millistes autor avaldas üldjoontes samu ideid, mis umbes 10 aastat hiljem Lutheri (pühakiri on sinis usualus ja peab olema rahvakeelne, igale kättesaadav, ündsaks saab usu läbi jne.), nii et prant- suse ajaloolane Thiers ütleb: "Léfevre õpetas Prantsusmaal

Léfevre'i vaateid pooldasid ja levitasid mitmed teised: Brissonnet, Gerard, Roussel, Farel, Calvin. Viimase õpetus, väljendatud raamatus "Institutio religionis christianae" (1536) jäigi püsima Prantsusmaal hoolimata katoliiklaste tagakiusamistest.

Nagu Calvin koos Zwingli ja Lutheriga eitas igasugu pühakute piltide ja kujude austamist ja tarvitamist kirikutes, nii ka kalvinistid Prantsusmaal ehk hugenotid organiseerisid pildirühmasteid. Üht sellisest kirikurühmest kujutab käesolev pilt, kus kirvetega raiutakse ja lõhutakse tükkideks pildid jaujud: mõned neist on juba põrandel, teisi kistakse nõõride abil alla, reteleid kaudu ronitakse üles, et akendes värvilised klaasmaalingid puruks peksta.

20. Francois I (Weltgeschichte, Ullst. 360).

Usuuude Prantsusmaal algas Francois (Franz) I aegu (1515 - 1547), kes oli suur humanismi ja renessansi pooldaja ja toetaja.

Pildil näeme teda oma perekonna keskel kuulamas teaduslikku ettekannet miskisugusest uuest raamatust.

Francois I ei teinud takistusi protestandiusu levimisele Prantsusmaal. Kui aga troonile sai tema poeg Henri II (1547 - 1559), kes oli abielus Katharina de Mediciga, siis

hakati hogenotte tega kiusama. Puhkesid verised ususõjad, mis vahesegadega keetsid umbes 30 aastat. Lõpu sõdadele tegi vahepeal troonile pöösnud hugenottide juht Henri IV Bourbon, kes Nantes'i ediktiga (1598) kindlustas hugenottidele usuvabaduse ja poliitilise üheõigusluse katoliiklastega (tagatiseks anti hugenottidele veel mõned kindlused Lõuna- ja Edela- Prantsusmaal).

20. Henry VIII (valitses, 1509-1547).

21. Thomas More (Vsem.ist. Brokg. str. 708/709/-

Usuuude 16. sajandil levis ka Inglismaal. Kõll oli seal veel 14. saj. John Viclef, Oxfordi ülikooli professor ja vaimulik, avaldanud reformaatorilikke ideid, eitades paavsti võimu ja transsubstantsiatsiooni, nõudes rakvakeelset jumalateenistust ja pühakirja sinna usualusena, kuid tol korral ei läbnud veel läbi reformatsioon Inglismaal. Sellele pidi veel enne teed tasandama Inglismaale sissetungiv humanism ja renessanss.

Tähtsam Inglise humanist oli Thomas More (1478 -1535) Tema sulest ilmus raamat "Utoopia" (kreekskeelest: koht, mida ei ole olemas). Selles teoses Thomas More (loe: Moor) suurt üksikut saart keset ookeani, kus elab vaba rahvas. See rahvas ei sõdi, ei tunne toredust ega vaesust, sest kõigil on ühepalju varandust ja kõik vara on ühine. Ükski isik ei tööta füüsiliselt üle kuue tunni päevas; ülejäänud vaba

aeg pühendatakse vaimuharidusele. Saarel valitseb ususal-
lus ja poliitiline vabadus.

Fildil, mis hoitakse alal Windsori lossis, näeme
Inglise õpetlast ja riigimeest Thomas More'i lord- kants-
lerina, nagu seda jändvustanud oma maal Hans Holbein
Noorem (1497 - 1543).

22. Henry VIII (Welgesch., Ullst., 14.369). võimalike
Inglismaal olid usuaudeks küll sarnad põhjused, mis
teiselgi, s.o. üldine rahulolematuse katoliku kiriku väärd-
õpetustega ja võimalike kõrvetute eluviisidega, kuid juhu-
seks Roomest lahku 1534 olid Inglise kuninga Heinrich
(Henry) VIII perekondlikud asjad. Kui paavst ei avaldanud
nõusolekut Heinrich VIII esimese abielu lahutamiseks, siis
kuningas kuulutas enese Inglise kiriku peaks (suprematie)
ja sekulariseeris (võõrandas) kirikute ja kloostrite maad.
Selles seisuski esialgne Inglise kiriku reform. Kõiki teist-
ti mõtlejaid hakati taga kiusama: teiste hulgas langes
tapalaval ka Thomas More (+1535). Rochesteri piiskopp John
Fisher ja mitmed Heinrich VIII naised (üldse oli ta abielus
6 korda).

Hans Holbeini maal (Windsori lossis) kujutab kunin-
gat Henry VIII täies kuninglikus paraadmundris, mis kallis-
nahkade ja kalliskividega rikkalikult kaunistatud.

Henry VIII ajal alanud usuuude levib ja tiheneb
Eduard VI ajal (1547 - 1553) ja viiakse lõpule Elisabeti
poolt (1558 - 1603).

Inglise ehk anglikaani kiriku põhijooned on laenatud
osalt Lutheri katekismusest (nagu: põhikiri on sinus usu-
alus, õndsaks saab usu läbi, püha Shtusõumaseg kahel näl
(s.o. leibe ja viina m lemit antakse usklikele,) võimalike
abiolu, transsubstantsiatsiooni eitamine j.m.t.), osalt
on tülitatud katolitsismist (7 sakramenti, vllised kombes
ja tseremoniid jne.).

23. Kristjan II (Jeger., III, str. 290).

Saksamaal ja Sveitsis usuuude arenes altpoolt üles-
poolle, see tähendab seda, et usulise liikumise kandjaks
oli rahvas, kuna valitsejad vastu seisid ja ainult hädasun-
nil tegid mõndusi reformatsioonile. Inglismaal oli aga
lugu ümberpöördukt: seal valitseja viis reformi läbi ja
sundis alamaid uut usku tunnustama. Niisama oli lugu ka
Skandinaavias.

Kui ühendatud (Kalmeri uniooni põhjal 1597) a. Skan-
dinaavia riikide valitsejaks sai Daani kuningas Kristjan

II (vt. pildil, kus näha kolm veppi: Rootsi - 3 krooni,
Daani - 3 lövi, Norra - lövi tepriga), ajaloo tuntud

Põhjalas Neero nime all, siis tema tahtis ühel heobil hävitada
kõiki Rootsi rahvuslasi, kes unistasid Daanist lahkuolemist.
Araonimise pidustustel Stokholmis 1520s., mis ajaks kogusiku
sinna igalt poolt tähtsaid isikuid ja ka Rootsi patrioote,
korraldas Kristjan II veresauna, milles hukkus hulk tegelasi.
Kõnedel õnnestus siiski põgenemise teel oma elu päästa. Vii-
maste hulgas oli Gustav Vasa, kes alustas võitlust Rootsi
iseseisvuse eest ja saavutas selle 1523s. Kuid uus riik oli
ilma rahata (riigikassa endise uniooni põhjal asus Daanis);
sõjaväge ja riiklikke asutusi oli tarvis ülal pidada. Siis
otsustas Gustav Vasa sekulariseerida katoliku kiriku ja kloo-
stri maad Rootsis. Kui paavst sellega ei nõustunud, siis kuulutati
Rootsi kirik paavsti alt lahti ja kuningas tunnistas
kiriku ees. Hiljem kutsuti Saksamaalt Lutheri usu levitajaid
Rootsi ja lõplikult fikseeriti "puhastatud" usk Rootsis Vestera-
si riigipiiril 1527a. Rootsis on piiskoplik kiri: ta erineb
Lutheri kirikukorraldusest selles, et peale pastoriameti
tunnistab veel piiskoppi. See viimast juho rask-proestrina palve-
tassa. Samal ajal ja samadel alustel ja kujul viidi refor-
matsioon läbi ka Daanis ja Daanile alluva Norras.

Loyola koos oma ordulikega - jesuiididega (nõuelt
24. Loyola (Bsem.ist.str.760/761).

Jesuiidide) viitides katoliku kiriku eest igapäev
Usuuude, mis 16.sajandil kiirelt levis Lääne- Euroopa

1611. valussid haavu katoliku kirikule: 1) umbes 1/2 kristli-
kuat Lääne- Euroopast lahkus paavsti alt, mille tõttu viimase
võim ja autoriteet tunduvat vähenes, 2) laelaldased katoliku
kiriku ja kloostrite maad protestantlikes riigis sekularisee-
riti ja nende sissetulekud läksid riigile ja kohalikule rah-
vale, aga mitte Rooma ja kirikuteenritele; 3) protestantlikku-
dest maadest loomulikult ei saanud katoliku kirik ja selle
pea enam neid makse mis varem. Nii sai katoliku kirik moraal-
selt ja materjalselt kahju.

Arusaadav, et sellega ei tahetud leppida. Otsiti ja
võeti tarvitusele kõik abinõud reformatsiooni tõkestamiseks
ja protestantismi siirduvate tagasivõitmiseks katoliitsismile.
Seda liikumist Lääne- Euroopas 16. sajandi teisel poolel nime-
tatakse ajaloos kontreformatsiooni ehk rekatoliseerimiseks
(ka vastupuhastuseks ja katoliiklikuks reaktsiooniks).
Suuri teeneid rekatoliseerimisel ilmutas jesuiitide
ordu, mille asutajaks oli hispaania rüütel Ignatius Loyola
(1491 - 1556). Fildil näeme viimast juba munk-ööestriins palve-
tamas crucifixi (ristilõõõõnd Kristuse kuju) ees, leual piibel
ja roosikrants (palverõngad).
Loyola koos oma orduliikmetega - jesuiitidega (nimelt
Jeesuse selts) võitles katoliku kiriku eest igasugu abinõu-
ga heidetakse isik maailmusesse vanglasse (Tower).

dega pöhimõttel: otstarve pühitseb abinõud, so.kui otstarve on hea (katoliku kiriku kasu), siis on kõik abinõud pühad ja seega siis lubatud. Mitte üksikoolide, kirikute ja misjonitöö kaudu ei püütud uusi poolehoidjaid võita katolitsismile, vaid tarvitati ka petmist, sõnasmurdmist, valeväändumist, isegi tapmist.

Jesuiitide kättes oli ka 1542 a. reorganiseeritud inkvisitsioonikohus.

25. Auto-da-fé (vt. "Kesksag nr.47).

26. Protestantide hukk Inglismaal (Weltsesch.Ullst.3.529).

Inkvisitsioon tõi esimesel ajal mitmel viisil, ühepool pehmemalt, teisel karmimelt. Eriti agasid olid inkvisitorid Hispaanias Philipp II ja Inglismaal kuninganna Mary (Maria) Tudori ajal (1553 - 1558). Viimane otsustas ühe hoo viia hävitada Inglismaal kõik protestandid.

Fildil näeme, kuidas vangistatud mehi ja naisi, vaimulikke ja ilmalikke veetakse hakkamisaigale kas vankrites või hobuse taha seotud mattidel. Väljas ja põomienõsrid on valmis; samas lõõmab tuli, kuhu heidetakse tükikideks raiutud inimkehi; pisut eemal keedetakse sünetumaid "ketsereid" tulises tõiavas, paremal juhul raiutakse kirvega pea otsast või heidetakse isik maalusesse vanglasse (Tower).

asju sellest verepülmast, kus tapeti, poodi või uputati
Seine's reaku ja imikuid, mehi ja naisi...

28. Philipp II (Weltgesch.Ullst. 3.523).

Verisemaid valitsejaid kontrreformatsiooni a'ajär-
gus ja tulisemaid katoliku kiriku kaitsjaid oli Hispaania
kuningas Philipp II (1556 - 1598), kellele kuulusid ka
Madalmaa (praegune Belgia ja Holland) ja laialdased aeu-
maad Ameerikas. Hispaanias suutis Philipp II võrdlevisi kerge
vaevaga hävitada kõik teistsusulised (juudid, muhameedlased
ja vähesed protestandid) ja pani maksma oma piiramatu ainu-
valitsusliku võimu, kuid Madalmaal leidis tema sama poliit-
ikat ajades tugeva vastupanu, mis lõppes Hollandi lahkulöömi-
siga Hispaaniast.

Tiiani maal (Madridi muuseumis) kujutab kuningat
Philipp II noorena ja energilisena, sõjaka poosis (raudrii-
des, pahem käsi nõõga pidemel, parem käsi ulatub kiivri
järgi).

Kahjuks kulus suur tahe ja energisküllane jõud ebe-
produktiivselt, võitluses protestantismi vastu.

29. Egmonti ja Horni surm (Weltgesch.Ullst. 3.541).

Philipp II, kes pigemini oli nõus valitsema kõrvet-
riikide (suurriikide) hulga ja püüis teise järgu riigis

Kui ketsereid, tahtis Madalmaadesse tunginud kalvinismi ja luteranismi juurteni välja kirkuda. Ta seadis sinna asevalitsejaks oma õe Margarete ühes kardinal Granvellaga. Viimane suurendas katoliku piiskoppide kohti Madalmaades, seadis sisse inkvisitsiooni kohtud ja pani lõõmema tuleriided. Kuid kohalikud elanikud, juhitud aadlikkudest Egmontist, Hornist ja Orania Wilhelmist, esitasid protesti oma usuliste ja poliitiliste vabaduste kitsendamise vastu. Protest jäeti tähelepanuta. Kuningas seadis uueks asevalitsejaks Madalmaadesse hertsok Alba ühes suurema sõjaväe salgaga. Algas õge rekatoliseerimine. Tagakiusamise ohvitena langesid ka Egmont ja Horn (pildil: sõjaväest ümbritsetud tapelaval tiimukas sõõgaga raiub pea otsast Hornil, kuni Egmonti laip lamab kätte all vasemal). Orania Vilhelmil õnnestus põgeneda Saksamaale, kus ta tingisõdureist organiseeris armeed ja alustas hispaanlastega vabadusevõitlust. Kui ta ise langes kurja kätte läbi, siis jätkas vabaduseõde tema poeg Moritz. Inglise toetusel lõkskikorda Hollandil (Madalmaade põhjapoolisel osal) saavutada iseseisvus ja rippumatus Hispaaniast. Holland peagi tõusis majanduslikult (eriti kaubanduses) ja kultuuriliselt õitsvale järjele, aga Hispaania langes väikse esimese jürgu riikide (suurriikide) hulgas ja püsib teise jürgu riigina

SNõrased tegajõrjed olid Hispaania mõttetul rekato-
liseerimise põliitikel...

30. Trento kirikukogu (Weltgesch. Ullst. 3. 285).

Rekato-iseerimise ehk kontrreformatsiooni ajaloo on
tähtis koht Trento (ka Tridenti) kirikukogul (1545 - 1563),
millest võtsid osa ainult katoliiklased. Sel kirikukogul
(kontsiilil) otsustati kõrvaldada need pahed katoliku kirikust,
mis andsid põhjust rahulolematuseks ja seevi soodustasid refor-
matsiooni. Nii keelati ära indulgentside müük, keotati ära
mitmed segunud maksud, püsitati nõue võimalike kõrgest kõlb-
last ja hariduslikust tasemest jne. Kuid dogmasid (kiriku
põhiõpetusis) uuendusi ette ei võetud, vaid endised dogmad,
formuleeritud veel Thomas Aquinlase "Summae theologiae's"
(13 saj.) fikseeriti ja põhjendati veel uute segmentidega,
nii et nad muutumatult püsivad katoliku kirikus meie ajani.

Võhese järeleandmisena ajavaimule lubati mõnes kohes,
igakord paevsti selleskohese looga, jagada püha õhtusõumasege
kahel nõol ja samuti erandlikult (kus katoliiklased vähemuses)-
võimalike abielu. Tiziani maal (Lovrei muuseumis Pariisis) kujutab Trentõ
kirikukogu, mis oli eelviimane Üldine kirikukogu (viimane line
peeti Vatikanis 1869 - 1870s.)

31. Matthias (Jeger.III.str.66).

Saksamaal rekatoliseerimise ajajärgus valitses rida ususaldivaid keisreid (Ferdinand I, Maximilian II, Rudolph II), nii et reformatsioon tegi seal edusamme isegi Habsburgide pärandusmaades, s.o. Lõuna-Saksamaal. Kui aga sekse rahva püha Rooma riigi keisrik sai võimushabe ja sellimatu Matthias (1612-1619), siis algas Saksamaal rekatoliseerimine, mille tulemuseks oli muu seas 30-aastane ususõda (1618 - 1648).

Matthias (vt.pilt!) tühistas oma venne ja eelkäija Rudolph II entud "majesteedi kirja", millega oli garanteeritud usuevabadus Büümimaal. Protestantidelt võeti ära Üks kirik ja anti katoliiklastele, teine - suleti. Maale teodi uusi katoliiku piiskoppe ja preestreid. See andis põhjust rebusiks, millele järgneski 30 a. sõda.

32. Keisri saadikute heavamine (Weltgesch.Ullst.S.439).

Kui keiser Matthias saatis oma ametnikud Büümimaale ehhide küsse põhjusti uurima, siis vangistati nad ja hoideti Praaga raekoja aknaast viilja (vt.pilt!) üheksa kuud keisri ametnikega andist põhjust sõjaväe maale saetmiseks. Sõja ajal aga suri Matthias ja tema järeltulijaks sai sama fenaatiline Ferdinand II (1619 - 1637). Ehhid ei tunnistanud viimast oma kuningaks ja valisid endsele uue kuninga - Pfalzi kuurvürsti.

mis Ingliseal nimetatud parlamentide, Prantsusmaal - õhata Friedrichi, Ferdinand II age 181 eohhe rüugasti Valgenõe lahingus (1620) ja sundis neid protestantismist tagenema või maalt lahkuma. Tühjenerud mas kingiti või müüdi uutele õmanikele - katoliiklastele.

Küll ilmus protestantidele abiks Daani kuningas Kristjan IV, kuid 1659di katoliku liige vügede poolt, mille juhtideks olid usevamad omaaja väepõhulikud (Tilly ja Wallenstein). Selle järgi kuulutati vülja restitutsiooni edikt (1629), millega kõik maad, mis viimase 75 aasta jooksul (arvates 1555a.) olid läinud katoliiklastelt protestantidele, võeti nõud ära ja anti katoliiklastele tagasi. Nõis, nagu oleks protestantide asi Saksemaal täitsa kaotatud. Kuid seal, kus hõda kõige suurem, on abi kõige lähem. 30 aastasse ususõtta Saksemaal segas end Rootsi kuningas Gustav II Adolf. 1635. Henri IV (võltgesev. vülist., 1630/301/.

33. Lützeni lahing (Vt. "Keskaeg" nr. 55). - 1610). Tema

34. Macchiavelli (Vsem. ist. str. 181).

Reformatsiooni ja kontrereformatsiooni ajajärgus Lääne- Euroopas kujunes vülja uus riiklik kord - absoluutne monarhia, piiramatult sinuvalitsus. Keskaaja lõpul kõikjal valitses veel seisuslik monarhia, kus sinuvalitseja võim oli suuremal või vähemal määral piiratud seisustekoos

mis Inglismaal nimetati parlamendiks, Prantsusmaal - états généraux, Saksamaal - landtag, Poolas ja Ungaris - seim, Hispaanias - kortesid jne.

Kuid juba 15. sajandil Itaalia linnriiges püüsis võidule piiramatul almuvalitsus türannivalitsuse noli (Medici'd Florentsis, Visconti ja Sforza Milaanos). Itaalia andis ka omalt poolt absolutismi teoreetiku. See oli Nicolo Macchiavelli (1469 - 1527), kelle sulest ilmus raamat "Il principe", milles toonitatakse, et poliitilises küsimuses ei ole moraalsed ja amoraalsed, vaid piiramatul võimuga valitsejale on kõik abinõud lubatud oesmärgi taotlemisel ja iga üksik isik peab end ohverdama üldsuse huvides.

Macchiavelli (vt. pilt!) mainitud teos sai küsimärgitaks kõigile 16 - 17. sajandi valitsejatele.

35. Henri IV (Weltgesch. Ullst., 3.600/601/).

Esimesi absolutismi teostajaid Lääne-Euroopas oli prantsuse kuningas Henri (Heinrich) IV (1589 - 1610). Tema ei kutsunud kordagi kokku états généraux'd, vaid valitses riiki sinuüks koos oma peaministri Sullyga. Rahvas kippis sellega, sest Henri IV oli mitmeti hea valitseja. Tema tegi lõpu 30 aastat kestnud uusõdadele Prantsusmaal. Tema hoolitses sõdades rüüstatud maakondade ja külade ülesehitamise eest. Tema arendas Prantsusmaa tööstust ja kaub

heeditsees-sõ soov oli naha prantsuse talupoega nii jõukana, ta ta pühapäiviti võis süüa kanapraadi...

Kuigi troonile saades Henri IV ise võttis vastu katoliikliku usu, et leida tunnustust ka katoliiklaselt, siiski tema sümpaatia kaldus endistele usuvendadele - hugenottidele. Viimastele anti tšieline usuline ja poliitiline vabadus Nantesi ediktiga (1598). Seda ei andestanud kuningale katoliiklased, ja 1610e. keegi fanaatiline katoliiklane, jesuiitide kasvandik Ravallac, surmas Henri IV.

P.P.Kubens'i (1577 - 1640) maalil (Louvre'i muuseumis Pariisis) näeme kuningat Henri IV lahkumas oma abikaasast Maria Medici'st, kellele ilatab ja usaldab oma hraaclekuks valitsemiseõuna ja kelle hoolde jätab alaealise poja Louis, minnes i se sõtta Saksamaale (sõjavägi lahinguvalmis kuningas selja taga).

36. Richelieu (Vsem.ist.str.1004/1005).

Pärast Henri IV surma sai troonile tema alaealine poeg Louis XIII (1610 - 1643), kelle eestkostjaks ja ssevelitsejaks oli ema Marie.Viletsate finansiide parandamiseks ja uuenduste teostamiseks kutsuti 1614e. veel kord kokku seisustekogu (états généraux), kuid kõrgemate seisuste (aadlike ja vaimulike) saadikud ei leidnud ühist keelt kolmanda seisusega (linlased ja vabad talupojad), uuendused jäid teostamata.

seisustekogu saadeti laiali. Louis XIV kuningaks - püüdes, seevastalt pärast seda kutsus kuningas Louis XIII oma peaministriks kardinal Richelieu, kes lõplikult pani maksma Prantsusmaal absolutismi. Tema piiras kubernerite (maakonnatähtsate) võimu, suurendas Pariisi parlamendi (kõrgema kohtu) liikmete arvu kuningameelsetega, et parlamendis registreeritakse vastuaidlematult kõik kuninga poolt antud seadused ja määrused, võttis ära hugenottidelt neile antud kindlused (La Rochelle, Montauban j.t.) ja õiguse pidada oma kindluse sõjaväge. Tahes tõsta Prantsusmaa tihedust ka rahvusvaheliselt segas Richelieu (tegelik Prantsusmaa valitseja) end 30 aastase ususõtta Saksamaal ja sellega aitas kaasa Elsassi vallutamisele.

Filiaal nõtme kindra tervisege, kuid terve mõistusega riigimeeste Richelieu tühbilises kardinali punases rüüs valge kraega, kardinali mõts peas, suurk (suur kuldrist) sinise paelaga kaelas.

37. Louis XIV. (Weltgesch. Ullst. 176/177).

Absolutism Prantsusmaal jõuab harapunktile Louis XIV (1643 - 1715) aegu. Viimase suhu pannaakse sõnad: l'état cest mor (riik olen mina), see tähendab: kõik, mis riigis on olemas, on kuninga kaudu ja kunginge päralt.

Fr. R. Kreutzwaldi
nim. ENSV Riiklik
Raamatukogu

Kirjanikud ülistasid Louis XIV kuninga - pühikeseks, sest nagu pühike andes soojust ja valgust võimaldab elu, nii võimaldab prantslastele seda nende pühikene - kuningas.

Louis XIV valitses oma riiki intendantide kaudu (endiste kuberneride asemel), keda mõned võrdlevad Pärsia setrapitega. Kui piiramatu ainuvalitseja Louis XIV painutas enda alla ka kiriku, tunnustades Pariisi kirikukogul 1682. Prantsuse kirik sõltumatuks Roomast. Ta ei sallinud teisel usulisi oma riigis, mispärast hugenotid olid sunnitud kas usust taganema või maalt lahkuma. Oma suure võimu demonstreerimiseks ajas Louis XIV agressiivset välispoliitikat, segades end mitmesse suuremasse sõtta. Sõdade tulemuseks oli küll Prantsusmaa piiride laienemine naabrite arvel, kuid ühtlasi ka Prantsusmaa majanduslik kokkuvarisemine.

Hyacinthe Rigaud (1659 - 1747) maal (Louvre'is, Pariisist) kujutab Louis XIV tões suuruses, ilus ja toreduses: ja kunstnikud, misel tähtsaimad olid järgijad: 1) matemaatik troonilt tõusnud kuningas seisab toetudes valitsuskopile, paruja filosoof Descartes, 2) ajaloolane ja valitsus kirjanik kas peaaegu, pitsidest kroon kaenas, hermeliniga (valge nirkiga) veed koonnet, 3) kunstnik Rigaud, 4) kunstnik Lebrun, 5) koonnik vooderdatud, tumesinine, kuldlilledega lei mantel üle õla, 16hi-Bollere (õige nimega Jean Baptiste Paganini), 6) tragik kesed püksid ja pikad trikoosukad jalas, peeskinged punase pees-koosine, 7) valmikirjanik ja Fontaine ja 8) kuulataja ja krii- laga otses, kulla ja kalliskividega kaunistatud süsk puusel, 16hi-Bollere.

kroon - sinisega drapeeritud slusel.

Kirjanduslik vool, mille esindajaid nimas kloo-

pildil, on tuntud obeliskitsiooni nime, Obeliskitsiad püüdsid
38. Versailles (Jeger.III., str.402).

Louis XIV tahtis oma suurt võimu ka välispidiselt all
kriipsutada, kuid suutsid võtta klassikaalt ainult roogid,
kriipsutada. Tema ei meeldinud Prantsusmaa poollinn Paris,
kuidas kirjutada draamasid, loomade välise võim, kuid
kitsaste, kõverate ja mustade tänavatega, vaid laskis enesele
antike ja loomingu vaia, antiike ja inimese maailmasse ja
ja oma rohkearvulisele Suksonnale ehitada uue linn Versailles
nalle kättõusmatuks või tõlgendati üheükselt ja tihti
toredate losside, parkide ja sirgete, laide teedega (vt.pilt)

5000 ametnikku uhketes mandrites igapäev Umbrates Louis XIV,
saates kuninga iga sammu ja liigutust varahommikust hilisõhtu-
ni, isegi õhul viibides tema juures. Kes tahtis Marjõõri li-
teha, see pidi orajameelselt kuninga ees roomama. Kes seda
ei teinud, sellele vastati: ma ei tunne sind, ma pole näinud
sind! Kõige paremini kolmanda viimase (ainu saksa luse sei-

use) hõbe ja viltsust. Kõige tulude suurendamiseks laenu-

39. Prantsuse kirjanikud 17.saj.(Weltgesch.Ullst.3.163).
dne Colbert sammaks ka aadlikele ja vaarikutele, tõi

Kuninga Louis XIV suurst ning tähtaust ja vlist
aktiivsi tubekalt, kohvilt, kaartidelt ja veinidelt, mis
hiilgust pidid eitama tõeta ka Versailles koondatud kirjanikud
ja kunstnikud. Neist tähtsamad olid järgised: 1) matemaatik
(villu, siidi, paeli, sobelõõni j.t.) ja keemikus (Dacni,
ja filosoof Pascal, 2) ajaloolane ja vaarik kirjanik
Bossuet, Portugali ja isegi Moskooliga) pidi võtma riigi
Bossuet, 3) kunstnik Mignard, 4) kunstnik Lebrun, 5) koomik
Molière (õige nimega: Jean Baptiste Poquelin), 6) traagik
Racine, 7) valmikirjanik La Fontaine ja 8) luuletaja ja krii-
tik Boileau.

Kirjanduslik vool, mille esindeid näha khes-

pildil, on tuntud ebaklassitsismi nime. Ebaklassikud püüdsid kreeka ja rooma kirjanikke järelle ainet ja nende veinus kujutada, kuid suutsid võtta klassikuilt ainult reeglid, kuidas kirjutada draamasid, laenasid välise vormi, kuid antiikaja loomingu vein, antiikaja inimese maailmvaade jõi neile kättesaamatuks või tõlgendati ühekülgiselt ja tihti valesti (siit ka nimetus: ebaklassitsioon).

40. Colbert manufaktuuris (Weltgesch. Ullst. 3. 136).

Louis XIV-dal oli terane silm enesele abiliste valimisel. Nii oli tema keeasogeeks pee- ja majandusministriks Colbert (loe: KolbERR). Võrsunud kolmandast seisusest tundis tema kõige paremini kolmanda seisuse (ainsa maksuluse seisuse) hõbe ja viltsust. Riigi tulude suurendamiseks laenas Colbert maamaksu ka madlikele ja vaimulikele, tõstis aktsiisi tubekalt, kohvilt, kaartidelt ja veinidelt, mis jällegi langes peamiselt jõukamatele kihtidele. Ka tõstus (villa, siidi, peegli, gobelüüni j.t.) ja kaubandus (Daani, Rootsi, Portugali ja isegi Moskooviaga) pidi tõstma riigi tulusid. Kutsuti ellu kuueninglikud manufaktuurid (vabrikud), mis oma saadustega varustasid siseturgu ja pidid produtseerima varu isegi väljaveeks.

Pildil näemegi Colberti külastavat üht sõbrast manu-

faktuuridest, nimelt gobeläänide manufaktuuri, kus töötasid künned ja sejad töölisel parimate meistrite juhatusel ja kuulsamate kunstnike valmistatud mustrite järgi.

Colbert igapäevi soodustas väljaveo ja tõkestas sisse-vedu kõrgete tollidega, sest 17. sajandil valitses majandusringkonnis arvamine, et rahva rikkus peitub rahvas, raha aga voolab riiki väljaveetavate kaupade eest (merkantilism). Kaubanduse ja tööstuse edendamiseks ehitati hoolega uusi teid ja parandati vanu (Languedoki kanalid kaudu ühendati Vahemeri Atlandi ookeaniga). Rajati uusi asunaid (Louisiana, Senegambia, Pondicheri j.t.).

Suured sissetulekud - tõnu Colberti osavale majanduspoliitikale - võimaldasidki Louis XIV-le hiilgava õueelu ja sõjaka välispoliitika ajamise.

41. Suur kuurvürst Friedrich Wilhelm (Jeger.III.str.448/449).

Louis XIV kaasasena Brandenburgi kuurvürst Friedrich Wilhelm (1640 - 1688) püüdis arendada absolutismi Saksamaal (Brandenburgis ja Preisil). Nii ei kutsunud ta maapäeva Brandenburgis üldse enam kokku ja otsustas isiklikult kõik sõjaväkke ja rahva maksustamise puutuvad küsimused. Niisama tahtis tema talitada ka Preisil, kuid seal puhkes mäss. Kuigi mäss summutati

siiski Friedrich Wilhelm kohustus iga kaks aasta tagant kokku
kutsuma Preisi maapäeva ja Preisi vägesid pidama ja kasutama
ainult Preisi piiride kaitseks. Ajal, mil turul ei olnud
midagi suure kuurvürsti tähtis teene seisab Brandenburgi kolo-
niseerimises ja üleshitamises pärast lossavat 30 aastast
ususõde saksaal. Prantsusmaal põgenenud hugenotid võeti
Brandenburgis vastu lehkkel käel, sest need tõi enesega kaasa
oma kapitsli ja tööskuse. I väge hoolitsemise eesmärgil
Alstise sõjaväe loomisega suur kuurvürst kindlustas
enesele piiramatut võimu ja võimaldas osavõtu tollesegsetest
suurematest sõdadest Lääne- Euroopas.

Pildil näeme Friedrich Wilhelmi energiast ja raudsest
tahtest hingestatud nägu.

42. Friedrich Wilhelm I (Jeger, III. str. 523).

Sama absolutistlikku poliitikat kui Friedrich Wilhelm
ajab ka tema poeg Friedrich I (1688 - kuurvürst, 1701 - Preisi
kuningas) ja pojapoeg Friedrich Wilhelm II (1713 - 1740).
Esimene neist igapäevi jälgis Louis XIV-dat, kuid teine mitmeti
erines viimasest. Kui Louis XIV armastas rääkida, et "riik
olen mina", siis Friedrich Wilhelm I toonitab, et tema on riigi
esimene teener, ja näitas seda oma harudeses tööskuses ja hool-
suses, lihtsuses ja kokkuhoius. Tööskust ja hoolsust nõudis

kuningas ka oma alamalt ja ametnikelt, keda tihti revideeris ja valjult karistas lohakuse või tšülit puudumise pärast. Turunaisi sundis villu kraasima ajal, mil turul ei olnud midagi müüa või osta. Pastoritelgi olid keelatud pikad jutlused, et inimesi kirikus mitte väga kaua kiinni pidada. Tänavail jalutsijaid ja tšülit logelajaid kuningas karistas isiklikult, alati kassaskantava kopiga.

Friedrich Wilhelm I väga hoolitses sõjaväe suurendamise, viltjaõppe ja varustuse eest. Ka tšülitust (kollevi, lina) arendati. Ainult teadusest ja kirjandusest ei olnud huvitatud Friedrich Wilhelm, pidades seda asjataks targutamiseks.

Pildil näeme Friedrich Wilhelm I noorena, lihtsas kreisi mundris, tegeplaneil - sõjaväe parand, milliseid tihti korraldas ja huviga jälgis.

43. Nekrutite verbimine (Weltgesch. Ullst. S. 271).

Nagu mainitud, oli Friedrich Wilhelm I peamine huvi suunatud sõjaväele: isalt päris ta 40 tuhandelise armee, aga oma pojale pärandas 90 tuhandelise hästi distsiplineeritud sõjaväe. Varemalt koostati säteline sõjavägi juhuslike isikute võtmisega või palkemisega, hiljem sätiti sisse igaaastane nekrutite võtmine.

Pildil näeme, kuidas trummilõõts ja pasunapuhujad k-

ved uudishimuliste tšalepsamu ja rahvas kogub turuplatsile laudade ümber, kus nekrutite verbijad pakuvad viina ja slut või raha neile, kes soovivad sõjateenistusse astuda. Ka püüti joomareid tšnevalt või hulkureid reallt ja võeti võiteenis- tāsse. Erilist huvi tundis Friedrich Wilhelm I pika kasvuga sūdurate vastu (lange Grenddiere!), kellest oli formeeritud terve rügement. Nende ostmiseks (isegi vllismilt) ei olnud kunagi kitsi muide vñge kokkuhoidlik kuningas Friedrich Wilhelm I. Shakespeare (Jeger, III, str. 191).

44. Elisabeth (Jeger, III., str. 192/193).

Piiramatu ainuvalitsust 16 - 17 sajandil või leida isegi Inglismaal, olgugi, et seal oli parlament kuninga või- mu piiramas. Mõned tugeva iseleomuga valitsejad jhtsid tihti parlamendi aastate kestes kokku kutsurata ja valitsesid riiki oma kranngemist mōōda oma saatnikkude kaudu. Sõõrans valitseja oli nñiteks kuninganna Elisabeth (1558 - 1603), kelle kestva valitsuse ajal parlament si ult mõned korrad koos oli. Rahvas k pps Elisabethi absolutistlikkude kaldu- vastega selle pñrast, et viimane oli heroiline valitseja, kes lõplikult pani maksma riigiusuna protestandiusu, kes muutis Inglismaa põllutulunduslikust riigist kaubandustõõsetuslikuks ja tugevaks meririigiks, kes rajas uusi aasmeid (Virginia)

ja toetas rahvuskultuurilisi pühadeid (rahvuslik teater).

Fildil nSeme Elisabeti omepärasest 16. sajandi raie-
tuses, kroon peas, valitsuskepp paremas ja - Sun pihemes
kões, mSök, peakirjaga "Siglus" (justitia), pandud piiblile
(verbum Dei = jumalasõne), vapi all sõned "aleti same"
(semper eadem), pea kohal sõned: jumal on mu abimees (posui
deum adjuvorem meum).

45. Shakespeare (Jeger, III, str. 191).

Kuninganna Elisabeti aegu Inglismaa eles üle tShtsa
murrangu kultuurelus. Varemalt tuntud Inglismaal keskajast
pSiritud nSitekunsti, kusjuures koolides ja kirikute juures
lavastati nSidendeid piibli teemidel (mSateeriumid). 16 sajan-
di lõpul pSüees aga võidule ilmalik, rahvuslik draama. nSite-
kirjanikud kujutasid kSesolevat aegu vSii vSitsid sine Inglise
(ka mõne teise rahva) ajaloo t. Loodi mitmesugustest seisus-
test tSÜbilised kujud, lasti neil kõneleda omepäraselt keelt,
mis elust vSotud, kuigi see keel ei olnud kSillalt sile.

Selles miljSis kujunes William Shakespeare'i (1564-1616)
dramatiline aenne. Kuigi Shakespeare laenas aineid Inglise,
Rooma, Skandinaavia lugudest ja ajaloolisest minevikust,
siiski ta kohaldas oma ajale muistsete ja fantastiliste
sündmuste tegelasi, tegi nad arusaadavaks vastajale. Sellep

ongi seletatav Shakespeare'i draamide menu nii minevikus kui
olevikus (ka tulevikus).

Pildil reprodutseeritud väike haruldane V. Shakespeare'i
portree hoitakse alal rahvuslikus portreede galleriis.

46. Drake (Jeger. III., str. 202).

Murrang Inglismaa majanduslikus elus (kaubanduses ja
tööstuses) ei sündinud ilma raskusteta. Kaubanduses võist-
lejateks ees olid hispaanlased ja hollandlased, kel oli suur
kaubalaevastik ja head summed Ameerikas. Kui rahulikkudest
katsetest (valitsejate abielude kaudu) kõrvaldada võistle-
jaid ei saanud asja, siis asuti vaenujalale. Inglise mere-
röövlid Drake ja Raleigh tungisid kallale Hispaania kulla-
ja hõbelaevadele, röövisid need paljaks (j gades saaki isegi
kuninganna Elisabetiga?) ja nii heidutasid hispaanlasi merele
minemast. Ingliseed ise harjusid ikka enam ja enam merel
liiklemisega ja peagi nende laevad ristlesid kõigil tuntud
veeteedel.

Ameerika reisisidelt Francis Drake tõi kaasa muu
seas kartuli, mida hakati Euroopas kasvatama alul piiratud arvul,
aga kordkorralt ikka suuremal hulgal. Praegusel ajal on raske
ette kujutada elu ilma kartulita, mis on saanud igapäevase
leiva kõrval tähtsaks toidu-, tööstuse- ja kaubasi-

ei kirjeldatud: Drake ühes gloobusega, uurimus raskere ja
keubeteid, latsenistust Shotimool (Stuartite kodumaa), siis
pukkes mäss. Mässu surmutamiseks oli tarvis sõjaväge ja raha.
47. James I (Jeger. III., str. 213).

Parlamentideta valitsuse ajal nõuti seaduste staat loomiseks
Absolutism Inglismaal võttis erilist hoogu pärast
ja seiti ikkagi kuidagi viisid 1603. Mäss talus vii taktuste
Elisabeti surma, kui Inglise troonile püüsis Stuartite
pidi kuningas parlamentid kokku kutsumas, kuid viimane lubas
dünastie (Shotimaalet). Esimene reist - James (Jakob) I
rahvalt maks võtta ainult siis, kui kuningas arvab kohus
(1603 - 1625) - armestas toonitada, et rex est lex (kuningas
alla oma lühendad nõunikud (lord Staffordi ja peapiiskopp
on seadus). Kuna ega Inglismaal parlament andis seadusi ja
land'i), kestab see seadusevastased maksud ja arhivatsioonid
lubas rahvalt maks võtta, siis James I jättis tihti parla-
mentid kokku kutsumate ja maks sai sisse ja väljaveetavatelt
koguni arreteerida 8 oppositsiooni liiket alustades. Peala-
kaupadelt (tonnage and poundage), milline Sigus anti parla-
ment võttis oma Sigusis ja vabaduste kaitses kättis alia-
mendid poolt vana kombe järgi igale valitsejale tema troonile
riistad. Algas kodumäda kuningas ja parlamentid vahel, kuska-
saamisel kogu valitsamisajaks. Kuningat James I (vt. pilt!)
ree kogu Inglismaa jagunes kahte osas: Ühes haldajid kuningas
tema võimupühetes toetas peaminister krehv Buckingham.
poole, (kavalserid), reist - parlamentid poole (pöögpoole).
Rahvas nurises, kuid veel kannatas.

Võit kaldus kard ühele, kard teisele poole. Viimaks 1629
stusustev 48. Charles I kohtu ees (Weltgesch. Ullst. S. 126).
tati, entfui ühega Inglise troonile sai James I poeg Charles
(karl) I (1625 - 1649) ja kolm esimest parlamentid ühteise
järgi laidi seadeti, siis peagi pukkes mäss. Mässu põhju-
seks ei olnud üks Charles I absolutism (parlamentideta valitus
kestis 1629 - 1640), vaid ka kuningas kalduvus katolitsismile
41
Ta tahtis peapiiskopp Laud'i nõusolekul lühendada angl'i

40. Cromwell (Jagor, III., str. 282/283).

ni kirikut katoliku kirikule. Kui aga taheti uue korra järgi püüda jumalateenistust Shotimesal (Stuurtite kodumal), siis puhkes mäss. Mässu summutamiseks oli tarvis sõjaväge ja raha. Parlamendita valitsuse ajal nõuti seadusevastast laevamaksu ja seti ikkagi kuidagi viisi lüüa. Nõud tehes või tahtmata pidi kuningas parlamendi kokku kutsuma, kuid viimane lubas rahvalt makse võtta ainult siis, kui kuningas annab kohtu alla oma lähemad nõunikud (lord Straffordi ja peapiiskopp Land'i), keotab ära seadusevastased maksud ja erakorralised kohtud. Kuningas aga oma sõpru võlja ei annud ja tahtis koguni arreteerida 5 opositsiooni liiget alamkojas. Pralaseadust (navigation act), mille järgi inglise laevastikes riistad. Algas kodusõda kuninga ja parlamendi vahel, kusjuures kogu Inglismaa jagunes kahte ossa: Ühed hoidsid kuninga poole, (kavaleerid), teised - parlamendi poole (pügapoad). Võit kaldus kord ühele, kord teisele poole. Viimaks 1649 otsustavalt kavaleere ja Shotimaale pügenenud kuningas vangistati, anti kohtu alla ja mõisteti surma.

Fildil nõemegi Charles I kohtunike ees, kes süüdis-
tasid teda riigivandises, kodusõja õhutamises ja sega-
duste tekitamises kirikutes.

49. Cromwell (Jeger.III., str.352/353).

Kui Charles I surrati (1649), siis kuulutati Inglismaa vabariigiks, kus seadusiandev võim pidi olema ühekojalise parlamendi kões, täidesaates võim - 40 - liikmelise nõukogu kões ja kohtuvõim - rippumata kohtuniku kões. Tegelikult kehtis siinvalitsus edasi. Selleks sinuvalitsejas osutus Oliver Cromwell, püüpeade juht kodusõjas ja täidesaataja nõukogu esimees vabariigi ajal. Cromwell raudse käega surrutas mässud Šotimaal ja Iiris, pani oma ustavad kindralid maakonna ülemateks ja alustas edukalt sõda Hollandiga, kes ei tahtnud tunnustada Cromwelli poolt maksma pandud merisõidu seadust (navigation act), mille järgi Inglise sadematesse kaupa tuua võisid ainult Inglise laevad või nende riikide laevad, kust kaubaid olid pärit.

Lord- protektori nime all valitses Cromwell Inglismaad kuni oma surmani (1658). Tema poeg ja järeltulija Richard Cromwell poegi loobus võimust ja Inglismaal toimus uus riigipööre: Stuartid kutsuti troonile tagasi (1660a.)

Kõneolev pilt kujutab Oliver Cromwelli raudriides, energilise sõjavõjujuhina, nagu ta sõdis kuningas Charles I vastu.

See sõjavõju juhik lahingus 1650a. ühe sõja kuningas poole, misjärel inglased nimetavad seda võitlust ühe revolutsiooniks (ku sõjaseks sõjaseks).

50. Charles II ja James II (Esem.ist.str.90/91).

Viimased Stuurtid Inglise troonil - Charles II (1660 - 1685) ja James II (1685 - 1688) - olid saruti kui esimesed Stuurtid absolutistlike ja katoliiklike kalduvustega valitsejad, kes oma vastasseid vägivaldselt teelt kõrvaldasid. Rahva vabaduste ja õiguste kaitseks andis parlament kaks tähtsat seadust: habeas corpus act'i (1679), millega garanteeriti isikupuutumatus, ja test act (1679), millega riigiteenistusest eemaldati kõik katoliiklased.

Charles II segu tekkis Inglismaal 2 erakonda: tory'd (vanameelsed) ja whig'id (vabameelsed). Viimased, nähes, et Charles II vend ja järeltulija James II on avalik katoliiklane ja absolutist, pöörsid tema te ja Semehe (Hollandi statthalteri) poole, kutsudes neid Inglise troonile, mis ka sündis 1688a.

51. William III waandumine Inglismaal (Jeger.III.str.421)

5. novembril 1688a. maandus uus kuningas William III (endine Hollandi asehaldur) Lõuna- Inglismaal, Devonshire krahvkonnas, Torby sadamas (vt.pildil!) Vastusandetu James II sõjavägi läks lahingut 1688a üle uue kuninga poole, mispärast inglased nimetavad seda rüüpeid et vereta revolutsiooniks (ka mõnuseks mässuks).

William III kinnitas parlamendi poolt temale esitatud õiguste billi (bill of declaration of rights): sõna-, mõtte-, südametunnistuse- ja koosoleku vabaduse, ühtlasi tühistas oma eelkäijate seadusevastased määrused, maksud ja asutised. Sellega oli Inglismaal tulnud võitjana võlja parlament. Parlamendi tühtsus tõusis veel enam, kui William III 1701 a. avaldas troonipärimise seaduse (act of settlement), millega muu sees tunnustatakse ministrite vastutavus parlamendi ees ja kohtute sõltumatus.

52. Inglise parlament (Weltgesch. Ullst. S. 170).

Inglise parlament, mis võitlusest absolutismi vastu võitjana võlja tuli, arenes 17/18 sajandil nii tühtseks ja eeskujuliseks asutiseks, et Inglismaal valitsevat korda hakati kutsuda parlamentaarseks, s.o. määraseks, kus kuningas istub küll troonil, aga valitseb tegelikult parlament ja parlamendi enamserakonnast moodustatud ministrite kabinett.

Pärast järjekordseid parlamendi valimisi vanim saadik tegi ettepaneku valida alamkojajuht (speaker), kes ametisse kinnitati ülemkoja poolt. Parlamendi liikmed istusid (vt. pildil!) parukates, leisid ega kübar peas. Ainult kõneleja (vt. pildil!) viidi kõnelema (vt. pildil!).

seisis püsti ja paljaspäi. Iga koosoleku eel vöimulik pidas palve, mille järgi juhataja selgitas kas kvorum on koos (tol ajal nõuti kvorumiks 40 liiget üldisest alamkoost liikmete arvust 500). Kui pöevakord, mis liikmetele seegasti oli vöija jagatud, läbi harutati, astuti hääletamisele, mis sündis lihtsalt käte ülestõstmisega vöi uste kaudu, kusjuures poolt hääletajad völjusid ühest, vastuhääletajad - teisest uksest (tarbekorral kirjutati ka nimed üles). Iga seaduse eelnöu ehk bill pidi vastu vöetama kolmel lugemisel. Kui ülemkojas sama bill ka vastu vöeti, siis kuninga poolt kinnitatus astus ta jõusse. Lahkuminekute puhul alam- ja ülemkoja vahel moodustati lepituskomisjon mõlemi koja liikmetest ja lepituskomisjonis vastu vöetud seaduse eelnöu läks läbi mõlemis kojas.

53. Vece kell (Jeger, II, str. 531.)

Absolutism kui üldeuroopaline nähe leidis aset ka Venemaal 16 - 17 sajandil. Esimeseks ühendatud Venemaa valitsejaks oli Ivan III (1462 - 1505), kes lõpetas sõltuvuse kuldordu khaanist (1480) ja liitis Moskva laialdased Suure Novgorodi maad (1478). Novgorodi alistamisega kadus sealne rahva vabariik: vabariigi segu meeldetuletav vece (rahvakoosoleku) kell viidi Novgorodist ära Moskva (vt. pilt!). Ka mitmed

(streitsid). Vöeti ette sõjakäike Novgori, Astrahani

Elviase, korraldas viigi ja kiriku elu uute sündustega
tõhtsamad perekonnad asutati elama Moskva ja Moskvast toodi
(Tšarsky kudebalt; Stoglav), Astus Krubanduslikus kibi-
uusi isikuid asemole. Viimased vabadusekaitsjad pandi pek-
ku (Novgorodi posadnik pildil selili maas, jaled pakku pandud),
teised seotud nööridega kättest- jalgadest, kolmandad ringu-
tavad käsi või vannuvad needmise sõnu, pildi esiplaanil
posadniku (linnapea) ebikarsa Martha nukralt, tardunud pil-
gul vastab pealt Novgorodi vabaduse põhikese loojenemist...
56. Oprichnikud (Bsem.ust.str.234/235).

54. Ivan IV (Bsem.ust.str.248/249).
Iseäranis vali oma piiramatule võimu teostamisel oli
esimene Vene tsaar Ivan IV (1533 - 1584), keda õigusega nime-
tatakse Julmaks. Tema oma käega, raudkepiga (vt. pildil!)
surmas õgedase hoos oma arasama poja Ivani, laskis tappa
mitmed oma naistest ja pidas verist võitlust bojaaridega,
kes tahtsid tsaari võimu piirata.

Vasnetsovi maal (Treljekovi galleriis, Moskvast) kuju-
tab Ivan IV sünye pilguga, kortsus laubaga, teetajana raud-
kepile, teises käes - roosikrants (Julm tsaar oli ühtlasi
väge usklik ja hürres palvetaja).

Nagu teised absolutistid teetasid alatisele sõja-
võele, nii ka Ivan IV seadis sisse Venes alatise korrapära-
se sõjaväe: kahurväe ja jela väe, mis koosnes püssimeestest
(streltsid). Võttis ette sõjakäike Kassani, Astrahan'

Liivisse. Korraldas riigi ja kiriku elu uute sündustega (Tsarsky Sudebnik; Stoglov). Astus kaubanduslikku läbikäimisse Inglismaaga (kuninganna Elisabeti ajal). Algas talupoegade maa külge kinnistamist (maksujäuetu võlgnik pidi orjema kreditori kuni võlg tase).

kuid piiratud sammuvalitaja sellest ei hoolinud.

55. Bojaarid (vt. "Keskeeg" nr. 57).

56. Opricnikud (Esem. ist. str. 264/265).

Ivan IV, nagu eespool mainitud, ei sallinud bojaare, pidas neid äraandjateks ja enese vastasteks, mispärast püüdis bojaarkonda täielikult hävitada. Selleks asutas tema opricnina. Opricnikuteks valis Ivan IV 1000 (hiljem 6000) noortmeest, kes pidid loobuma vanematel, sugulastel, sõpradel ja kuulama ainult tsaari. "ustas ülikonnas pealaest jalatallani, süsimustadel hobustel sõitsid opricnikud, sadula küljes luud ja koerepea: koerana pidid nad jälgima ja nuuskima äraandjaid ja luuga nad riigist välja pühkima. 300 kõige tublimat opricnikut valis tsaar enesele munkadeks- vendadeks. Isiklikult kirjutas ta neile ühiselu põhikirja: isiklikult ronis ta torni kelle lüüa, luges ja laulis kirikus. Ka lüüa lüüa priiskamise, pressi- mise ja lekkumise ajal tsaar luges neile kirikisadest, pa- tumisest ja karskusest. Opricnikutele nende ühispäi-

tsaar eraldas 20 linna Uhes meeskondadega. Endised maa-
absolutistlikult nagu tema eelkäijadki, kuid see ei olnud
omanikud (arvult 12000) pidid Uhes oma perekondadega asuma
neile määratud piiriäärsetele maaaladele. Uhes bojaaridega
põgenesid opricnikute viha cest ka talupojad. Maa jõi sõi
ja seevõrra tühjaks, et tsaar ei saanud sõjaväge ega makse,
kuid piiramatu sinuvalitseja sellest ei hoolinud.

Pildil kujutatakse opricnikute hirmutegusid bojaar
Zemsky juures. Viimane on seotud nõõridega tooli külge,
teme naine küidikuis lamab voodis; mõlemad peavad pealt
vaatama, kuid nende tüdart hõbistatakse (lamab elasti
põrendel), kuides varekestid tühjendatakse ja veinil les-
takse hea meisede...
Mihhail Romanovi valik (Jeger.III.str.458/459).
Pilt kujutab meeskogu (Zemsky sobor) poolt saadetud
saatkonda võimalikega eesotsas, kes ilmusid Ipatjevi kloost-
orisse teetama noorele (16a.) Mihhailile tema valikust
Vene tsaariks. Mihhail Romanov valitses (1613 - 1645) samuti

absolutistlikult nagu tema eelkäijadki, kuigi eegajalt kōis koos maakogu (igast seisusest saadikute kogu) ja alati pidas oma kosolekuid bojsaride nõukogu (koosnes tēhtsamatest Moskva bojsaridest). Samuti talitasid ka jūrgmised Romanovid: Aleksei (1645 - 1676) ja Feodor (1676 - 1682).

58. Vene tsaaride kuldkroon (Vt. "Keskaeg" nr.56).

59. Peeter I ja Aleksei (Weltgesch.Ullst.S.80/81).

Silmapaistvam Romanovite sōest valitseja oli Peeter I ehk suur (1682 - 1725). Tema oli saanud hea hariduse vālis-
maa-lastelt (Gordon, Timmermann, Brandt, Lefort j.t.) ja oli ise õna silmaringi laiendanud lugemisega ja reisides vālis-
mail (Hollandis, Inglismaal, Saksamaal). Tema otsustas Vene-
maad europaseerida: lõikas maha venelastel pikad juuksed ja habemed, vahetas kohmekad vene riided mugava saksameelise
ūlikonnaga, kõrvaldas kitsendused perekonnaelus ja refor-
meeris riiklikud asutised. Sõjas Rootsiga (1700-1721) võitis
Läänemere maad, millega raius akna Euroopasse. Kuid paljud
venelasist ei pooldanud Peeter I uuendusi ja lõhenemist
Lõhne- Euroopale. Viimaste hulka kuulus ka Peeter I poolõde
Sofia ja poeg Aleksei. Esimese saatis Peeter kloostriisse,
teise aga kindluse vangistusse, kuhu ta ka suri (piinaste
tagajūrgjel).

Kuulsa Vene kunstniku N. Ge maal (Peterburis, endi-
ses keiser Aleksander III nimelises muuseumis) kujutab
tsaar Peetrit keskustelemas oma vanemeelse poja Alekseiga.

60. Streltside hukk (Weltgesch. Ullst. 3. 77).

Vanasmeelsete kantsiks Moskvas oli alaline sõjavägi,
streltsid. Nende tõstetud mässudes oli müngus au- ja võimu-
suno Sofia künsi, kes lootis streltside kaasabil kõrveldada
troonilt Peetrit ja kuulutada end keisriks.

Peeter I-sel oli aga ka sõpru, kes õigel ajal infor-
meerisid tsari tema poolse Sofia salasepitsustest. Peeter
summutas veriselt kõik mässukatsed.

Kaasaeglase joonisel näeme, kuid ühed streltsidest
on elusalt maase kaetavad (pildi all), teisi aetakse salga-
ne või võetakse hukkamise kohale, kolmandad ripuvad juba
võllas (pildi keskel), neljendail relutakse kirvega või
mõõgaga pea otsast (ülal) jne.

Peeter I likvideeris üldse streltside väeosa ja
nende asemele seadis sisse uue regulaarse sõjaväe, täienda-
des seda igasastaste neerutite võtmisega. Tähtsamateks
üksusteks uues armees olid kaardiväe rügemendid (Preobra-
zensky ja Semjonovsky).

61. Neli Vene naisvalitsejat (Weltgesch.Ullst. 3.85).

Peeter I algas Venes naisvalitsejate ja favo-
 riitide ajastu. Kuna need "jumala armust" sinuvalitsejad
 pühkesid troonile tšnu kaardiväelastele, siis on ka erusa-
 dav, miks kaardiväelasi kallitati ja õigustega ning raha-
 lise tasuga üle kühvati. Kaardiväes aga teenisid ainult
 Vene aadlikud, nii siis said viimased Vene naisvalitsejailt
 maid, talupoegi, raha ja eesõigusi, mis sündis peamiselt
 talupoegade ervel, kelle seisund muutus kordkorralt raske-
 maks, muutudes otse völjakannatematuks viimase naisvalitseja
 (Katerina II) aegu.

Need naised olid (vt.pildil!) 1) Peeter I abikassa

Katerina I (1725 - 1727), Peeter I vennatütar Anna Ivanovna
 (1730 - 1740), Peeter I tütar Elisabet (1741 - 1762) ja
 Peeter III abikassa Katerina II (1762 - 1796).

62. Voltaire (Deem.ist.str. 302/303).

62. Descartes (Weltgesch.Ullst. 3.626).

Sel ajal kui Lääne-Euroopas riiklikus elus valitses
 absolutism ja kirikuelus läi kõrgeid laineid reformatsioon
 ühes kontrreformatsiooniga, kujunes völja uus maailmavaade
 ratsionalism. Varemalt kõiki sündmusi ja nähtuid inimelus
 hinnati ja seletati piibli kui ainse tõe mõdupuu alusel.
 Teaduste arenedes aga jäeti piibel ehk pühakiri (scriptura

saneta) kõrvale ja hakati kogu maailma seletama lohtudes mõistusest kui ilmeksimetust tõe kriteeriumist. Mõistus on ladinskeeli ratio, siit siis sõna ratsionalism.

(vt. pildil.) Ratsionalismi isaks peetakse prantsuse mõtetarka lüa matemaatikut René Descartes'i (loe: Dekart'i). Oma vramustus "Meditationes de prima philosophia" (Mõtiskelud valgfilosoofisest) püstitse tema kuulsa põhilause: Cogito, ergo sum (Mina mõtlen, jürjelicult mina olen olemas).

Descartes'i arvates on üldised ideed inimesel külge sündinud ja nende põhjal võib iga üksikut asja ja nõhet selgitada. SMärast uurimisviisi - üldiselt üksikule - nimetatakse deduktsiooniks.

oone, oone Frans Hals'i maal kujutab kuulsat õpetlast õmbritsetune vrametuist, astrumendidest ja joonistest.

63. Voltaire (Esem.ist.str.302/303).

17. sajandil tekkinud ratsionalism levis 18.sajand.

Ule kogu Euroopa. Selleks aitas palju kaasa asjaolu, et prantsuse keel ja kirjandus oli saanud tooniandvaks haritud selts-heritud, "valgustatud" isik (siit tõlke: valgustatud isik) konnas veel Louis XIV ajast ja püsis samal kohal kogu 18. sajandi. Prantsusmas age oli 18. sajandil kuulus kirjanike-filosoofide poolest.

Tähtsam prantsuse kirjanik ja filosoof 18.sajendil oli Francois Voltaire (lõd: Voltäär). Juba tema elavatest silmadest ja tervelt kokkulütsutud huultest peegeldub (vt. pildil!) salvav iroonia, mis punase joonena läbib rikka-liku Voltaire'i loomingu, tehes loetavateks tema teosed veel meie päivil. Kuigi Voltaire (1694 - 1778) oli aristokraat ja oli saanud kasvatuses jesuiitide kolleegiumis, siiski tema terav pilge oli suunatud eesõigustatud seisuste (aadlike ja vaimulike) vastu, mis eest istus kahel korral Bastilles.

Vaimulike juures pilkas Voltaire silmekirjelikkust,

rahaahmuist, sallimatust ja ebausku. Ta püüas katoliku kiriku

64. Montesquien (Bsem.1st.str.300/301).

Teine tähtis ratsionalist 18. sajandil oli Charles Montesquien (1689 - 1755). Temagi (vt.pilt!) oli aristokast, Prantsusmaa parlamendi (s.e. kõrgema kohtu) liige, ja pooldas seaduste eesõigusi. Ka Montesquien oli deist ja pooldas ususeisundit. Ta erines Voltaire'ist oma poliitiliste vaadete poolest. Nagu Voltaire oli suurim katoliku kiriku vastane ja selle autoriteedi kõigutaja, nii oli Montesquien piiramatu sinuvalitsuse vastane. Tema arvates Prantsusmaal peaks olema kuningate omavoliliselt talitusviisil muistse seadusiandva kohtu, milles keisranna teostab kohtu- ja seadusandlikku võimust. Montesquien soovitas selle asemel konstitutsioonilist monarhhiat, rahvaesinduse poolt piiratud sinuvalitsust, nagu see oli tema ajal Inglismaal. Kuningale pidi kuuluma täide- saatev võim, rahvaesindusele - seadusiandev ja rippumatule kohtule - kohtuvõim. See võimude eraldamise teooria, mis meile päivil kõikjal teostatud, leidis väljenduse Montesquien peateoses "Seaduste väim" (l'Esprit des Lois), mis ilmus trükkis 1748a.

65. Rousseau (Bsem.1st.str.310/311). Sama juuralane

Voltaire tegeles peamiselt kiriklike küsimus- tega, Montesquien - riiklikega, siis jäi järele

suurvaimule - Jean Jaques Rousseau'le - lai ühiskondliku ehk
sotsiaalse elu vÕli ühes selle vooruste ja pahedega.

VÕrsudes kolmandast seisusest tundis ka Rousseau
(1712 - 1778) kõige paremini neid hÕdasid ja viletsusi, milles
vaevles kolmas seisus Prantsusmaal 18. sajendil.

Kõige pealt nõudis Rousseau seisuste vaheseinade ja
eesõiguste keetmist. Ka nõudis tema (romaanis "Emil") noor-
soo kasvatust teises vaimus, kui see õündis varemalt. Kuna
Rousseau arvates kaasaegne kultuur on mÕda ja noorele, puhtale
hingele hÕrmiselt hÕdschlik, siis soovitas tema loobumist
omasegsest kultuurist ja selle tsentritest - linnadest ning
ülistas tagasipÕõramist looduse rÕppe õrgeegsesse ühiskonda,
kus kõik inimesed olid vabad, puhtad ja ühetaolised. Neist
vaadetest mõjutatud ilmusid mitmed Robinson Crusoe lood.

Suurimaks Rousseau tÕõke tuleb pidada tema "Ühiskond-
likku lepingut" (Contrat social), milles autor arutab riigi
tekkimist (lepingu teel) ja selle ideaalset kaju. Rousseau
arvates kodaniku õigused ja vabadused on kõige paremini kaits-
tud rahvavabariigis, kus kõik vÕim on rahva kÕbas. Suurtes
riikides (nagu Prantsusmaal) vÕis olla siski rahvasinduslik
vabariik.

66. Barokk (vt. "Keskeeg" nr.52).

Ühel ajal teaduste ja kirjanduse ehk filosoofia arenemisega 17 - 18 sajandil arenes ka kunst, mida muu seas oma isiklikkudes huvides toetasid ja kasutasid ära piiramatud ainuvalitsejad.

67. Rokoko (Vt. "Keskeeg" Nr.53).

68. Friedrich II reisil (Weltgesch.Ullst.S.312/313).

Neid valitsejaid, kes pooldasid 18.sajandi filosoofia ehk valgustuse (Aufklärung) ideid ja teostasid nende ideede vaimus mõnesuguseid uuendusi, kutsutakse valgustatud ainuvalitsejateks. Tähtsamad ja nimekamad neist olid: Friedrich II, Josef II ja Kateriina II.

Friedrich II (1740 - 1788) veel troonipürijana näitas üles suurt huvi kirjanduse ja kunsti vastu ja oli vöhehuvitatud oma isa militarismist (sõjaväe suurendamisest ja distsiplineerimisest). Sel põhjal tekkis isa ja poja vahel terav konflikt. Friedrich otsustes Preisimaalt põgeneda, kuid tabati ja mõisteti surma, milline otsus pehmendati kindluse vangistuseks (Küstrinis).

Troonile saanud kuningas Friedrich II kutsus isa poolt maalt väljasaadetud filosoof Wolffi tagasi. Ka elas Voltaire mõnd aega Friedrich II hoovkonnas, andes nõu kuningale riiklises küsimusis ja kirjanduslikes katsetes. Filosoofia

58. Saksid (vt. "Saksid" nr. 58).
sete ideede mõjul Friedrich II keelas Hra piinamised kohtu-
tes ja piiras surmanuhtluse määramist. Hoolitses väga hari-
duse eest: algharidus tunnustati sunduslikuks. Ka talupoe-
gade eest hoolitseti: sõdades kannatada saanud talupoega-
dele jagati maksuta seemnevilja ja neile anti sõjaväest vabane-
nud hobused tööloomadena. Eriti kartulikasvatust edendas
59. Saksid (vt. "Saksid" nr. 59).
Friedrich II. Tõustuses ja kaubanduses tema pooldas protektsio-
nismi ja merkantilismi.

60. Saksid (vt. "Saksid" nr. 60).
Oma riigipiire suurendas ta Austria arvel (Sileesia)
ja võttis osa kolmest Poola jaotusest.

61. Saksid (vt. "Saksid" nr. 61).
Pildil näeme Friedrich II ühel tema harilikkuudest
ringreisidest külastamas asunikke, kes püstitavad uusi ela-
muid. Alamad eupeklikult tervitavad oma kuingat ja suudle-
vad tema kuue hõlme.

62. Saksid (vt. "Saksid" nr. 62).
Poola jaotused (Weltgesch. Ullst. 5.24/25).
Poolas oli veel 16. sajandilt sardik valitsevas suur-
korrallagedus, eriti pärast seda kui seimis võeti vastu otsus,
et iga seaduse eelnõu peab vastu võetama ühel häälel (liberum
veto). Kui ükski seimi liige oli vastu, jäi seadus ellu vii-
mata. Ikka leidus isikuid (või neid osteti üles välismaalike
poolt), kes üldanuse huvidele vastu rüüskis ja vastu tõstas.

63. Saksid (vt. "Saksid" nr. 63).
Poola jaotused (Weltgesch. Ullst. 5.24/25).

Selle all kannatas ka riigikaitse. Poola seesmist nõrkust kasutasid naabrid (Preisi, Austria ja Venemaa). Preisi algatusel võeti ette kolm Poola jaotust (1772, 1793 ja 1795).

Kaardil võrvides (vt. võrvide seletus, ülal nurgas)

on näha, mis üks või teine riik sai enesele Poolast ühel

või teisel jagamisel.

70. Maria Theresia (Bsem.ist.str.236/237).

Friedrich II kaasageks valitsejaks Austrias oli

Maria Theresia (1740 - 1780), kes päris riigi oma isalt

Karl VI-lt.

Friedrich II ega ei tahtnud tunnistada naisvalitsejat ja toetas vastukandidaati Austria troonile, Karl VII-dat.

Oma võistlejast sai küll lahti Maria Theresia ja Vene võgede kaasabil (Elisabeti ajal) suutis lüüa isegi uhkeid preisi

junkruid, kuid lõppude lõpuks n.n. Austria püüandussõda lõp-

pes siiski Austriale õnnetusalt (ta pidi loobuma Sileesias

Preisi kasuks).

Õnnetu sõda Preisiga dikteeris reformi sõjaväes;

sõjaväe suurendamine ja verustamine nõudis uusi tuluallikaid

ja maksusüsteemi ümberkorraldamist; hea administratsiooni

arendamiseks oli tarvis haritud ametnikke (siit reformi koo-

lielus). Kuid kõiki neid uuendusi Maria Theresia toetas

sihoidlikult, ettevaatlikult.

Pildil näeme Maria Theresiat toredas tumerohelises, kullaga vnljašmmeldud ja pitsidega pelistatud kleidis, punase voodriiga kuldmantel õlal, valitsusekopp käes, pedjal kolm krooni (Rooma keiseri, Põõmi ja Ungeri kunings kroonid).

71. Josef II (Jeger.III., str.617).

Kui aga troonile sai Maria Theresia poeg Josef (Joosep) II (1780 - 1790), siis algas kiire ja jürsk uuendus-te aeg. See valgustatud ainuvalitseja pani maksma oma riigis kõige pealt usuvabaduse (Toleranzpatent). Kaotas ära kato-liku kirikule antud soodustused, sulges umbes pooled kato-liku kiriku kloostritest Austria piires ja nende sissetule-ku kasutas hariduslikeks otsterveteks.

Teiseks tühtsaks reformiks oli talupoegade vabasta-mine pšrisorjusest ja teoorjuse kergendamine.

Riigi kirju rahvastiku nivelleerimiseks pandi maksma riigi keelena saksa keel.

Need uuendused leidsid aga vastupanu mitmesugustes rahva kñhtides ja mitmes riigi osas, nii et kuningas oli sunnitud tühistama osa oma teostatud reformidest, kuid usu-vabadus ja talupoegade priius jäid pšhaima. Need kaotati ära Josef II venna ja järeltulija Leopold II poolt.

Pildil Joocef II noorena (1777e.)

72. Katarina II (Jeger.III.str.608/609).

Valgustatud absolutism ei levinud üksikult Lääne-Euroopas, vaid ka Ida-Euroopas, kus selle tüüpiliseks esindajaks oli Katarina II (1762 - 1796). Ta oli oma aja haritum naine Venes, seisis kirjavahetuses kaasaegsete filosoofidega Lääne-Euroopast ja kirjutas ise mitmesisulisi töid, alates õpperaamatutega ja lõpetades pilkekirjutistega ajakirjades. Tähtsam tema teos on "Nakas" (Mürgukiri seadusandvale komiteele), milles keisranna toonitab kohtunike ettevaatlikkuse vajadust õigeksmõistmisel (parem 10 süüdlast õigeks mõista kui üks süütu hukke mõista), keeleb piinamised kohtutes ja nõuab inimlikumaid karistusi.

Katarina II asutas Venes hulk koole: kubermengu linnedes (neid oli 50) - kõrgemad rahvakoolid (gümnaasiumid) ja maakonna linnedes - alamad rahvakoolid (kreiskoolid). Kututi ellu esimene keskkool tütarlastele (Smolnõi instituut) ja asutati lastekodu.

Sõdades Türgiga ja Poola jaotustest osa võttes suurendas Katarina II tunduvalt Vene piire.

Pildil Katarin II kui venelaste õnne jumalanna Felicia.

Ar 93...

Uus aeg